

dıkları en büyük hânedandır. Bu hânedan parçalandı, tamamen dağılmak üzere olan kavmini Yakınoğu'ya getirdi, bu arada Anadolu'yu ona vatan yaptı. Yine Selçuklular devrinde XII. yüzyılın başında Salur boyundan Karabelli (?) adlı bir bey Hemedan ile Şehrîzor arasındaki geniş bölgede küçük bir beylik teşkil etti. Salur boyunun aynı yüzyılın ortalarında Fars'ta kendi adıyla anılan (Salgurlular) çok daha önemli bir devlet kurduğu bilinir. Aynı yıllarda yine Üçoklar'dan Yıvalar, Hemedan-Şehrîzor arasındaki bölgede bir beylik oluşturdular. Bunlardan bir kol XIII. yüzyılın birinci yarısının ortalarında Urmiye yöresinde yaşıyordu. Yıvalar daha sonra Anadolu'ya gittiler.

Moğol hâkimiyetinden sonraki devirde Çukurova'da Ramazanoğulları ile Özerliler'in ve yine o bölgede Kara İsalı, Kosun (Kusum), Kuştemür (Koştemür), Gökçeli gibi daha küçük ailelerden çoğunun Üçoklar'dan geldiğinde şüphe yoktur. XV. yüzyılda Erzincan'dan Horasan'a kadar uzanan geniş bölgede bir imparatorluk kuran Akkoyunlular, Üçoklar'ın Bayındır boyuna mensuptu. Akkoyunlular'ın selefleri Karakoyunlular'ın da Üçoklar'a mensup bulunmaları kuvvetle muhtemeldir. XIV. yüzyılın sonlarına doğru kadıllıktan hükümdarlık tahtına oturarak Sivas, Kayseri, Aksaray, Kırşehir, Amasya ve Tokat yörelerini idare eden Kadı Burhâneddin de Salur boyundandı. XIII. yüzyılda Mısır'a gidip Memlük sultanları katında büyük itibar kazanan fakih ve şair Fahreddin Divriğî'nin Salur boyundan olduğu bilinmektedir. Bugünkü Türkmenistan Türkmenleri'nin pek çoğu Salurlar'ın torunlarıdır. XVI. yüzyılda Oğuz boylarıyla ilgili yer adları cetvelinde Üçoklar daha çok yer adı bırakmış görünür.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk, I, 56-57; *Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 55-58; *Dede Korkut Kitabı* (nşr. Muharrem Ergin), Ankara 1958; *Orhun Âbideleri* (nşr. Muharrem Ergin), İstanbul 1989, s. 73, 75; *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî: Vilâyetnâme* (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1958, s. 22; *Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Câmî'u't-tevârîh*, TSMK, Hazine, nr. 1653, vr. 375^b-391^a (Türkçe tercümesi için bk. A. Zeki Velidî Toğan, *Oğuz Destanı: Reşîdeddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlîli*, İstanbul 1972, s. 48-78); a.e. (nşr. Behmen Kerîmî), Tahrân 1338, I, 38-43; *Âşıkpaşazâde, Târih*, s. 225-226; *Oğuz Kağan Destanı* (trc. Reşit Rahmeti Arat), İstanbul 1936, s. 28-33; V. L. P. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors 1896, s. 111, 114; E. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue (turcs) occidentaux*, Paris 1941, s. 10, 27, 30, 56, 60, 270-271; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1980, tür.yer.; a.mlf., "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Ya-

şayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İFM*, XI/1-4 (1952), s. 437-508; a.mlf., "Oğuzlar'a Ait Destanı Mahiyette Eserler", *DTCFD*, XVII/3-4 (1959), s. 359-456.

FARUK SÜMER

ÜDFÜVÎ, Ca'fer b. Sa'leb

(جعفر بن ثعلب الأذفوي)

Ebû'l-Fazl Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb (Tağlib) b. Ca'fer el-Üdfüvî (ö. 748/1347)

Şâfiî fakihî, tarihçi, edip ve şair.

685'te (1286) Yukarı Mısır'da (Saîd) Kûs'a bağlı Üdfüv köyünde doğdu. İlk tahsilini Kûs'ta yaptı. Ardından Kahire'ye giderek eğitimine devam etti. Kahire'de hayatının sonuna kadar dost kalacağı Ebû Hayyân el-Endelüsî ile tanıştı. Burada fıkıh, hadis, edebiyat, tarih ve müzikî alanlarında pek çok hocadan ders aldı. Hocaları arasında Ebû Hayyân el-Endelüsî, İbn Dakikül'îd, Alâeddin Konevî, Şemseddin Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, Kadı Bedreddin İbn Cemâa bulunmaktadır. Örenimini tamamladıktan sonra döndüğü köyünde bir müddet ders verdi. Ardından Kahire'ye gidip Sâlihiyye Medresesi'nde derslere devam etti. Vefatına kadar Kahire'de yaşadı ve ölümünde Sûfî Kabristanı'na defnedildi. Nazım ve nesirde kalemi kuvvetli bir edip olan Üdfüvî tarih, biyografi ve müzikî alanlarında derin bilgiye sahipti. Devrin kaynakları zeki, cömert, fazilet sahibi, dindar ve güler yüzlü bir âlim olarak tanıtılır.

Eserleri. 1. *et-Tâli'u's-sa'idü'l-câmî' esmâ'e nücebâ'i's-Şa'id*. Kûs'a dair ilk eserdir. Müellif bölgenin özellikleri, tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi aktardıktan sonra Kûs civarında yetişen 594 âlimin biyografisine yer verir. Alfabetik düzenlenmiş eserde dört hanımın da bahsedilmektedir. Müellif Ebû Hayyân'ın teşvikleriyle yazdığı eserini 738'de (1338) tamamlamış, ardından 748 (1347) yılına kadar gelen bazı ilâveler yapmıştır. *et-Tâli'u's-sa'id* Emîn Abdülazîz (Kahire 1914, 1919) ve Sa'd Muhammed Hasan (Kahire 1966, 2001) tarafından neşredilmiştir. 2. *el-Mûfi bi-ma'rifeti't-taşavvuf ve's-şûfi*. Hankahlara vasiyet yoluyla mal ve emlak vakfedilmesinin doğru olup olmadığına dair bir eserdir (nşr. Muhammed İsa Sâlihiyye, Küveyt 1408/1988). 3. *el-Bedrû's-sâfir ve tuhfetü'l-müsâfir*. VII. (XIII.) yüzyıla ait biyografi kitabı olup İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ındaki usule göre düzenlenmiştir. İki cilt halinde telif edilen eserin bir cildi Vatikan (Bibliotheca Apostolica Vati-

cana, Mus. Borg. L. F. Arabo, nr. 168), diğer cildi Süleymaniye (Fâtih, nr. 4201) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 4. *el-İm-tâ' bi-ahkâmî's-semâ'*. Müsikinin meşruluğunun tartışıldığı, müziğin faydalarının ve müzik aletlerinin anlatıldığı bir eserdir (nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 27; Üdfüvî, *el-Mûfi*, neşredenin girişi, s. 26). 5. *Ferâ'izü'l-fevâ'id ve makâşidü'l-kavâ'id* (Brockelmann, *GAL*, II, 39; *Suppl.*, II, 27).

BİBLİYOGRAFYA :

Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, *et-Tâli'u's-sa'idü'l-câmî' esmâ'e nücebâ'i's-Şa'id* (nşr. Sa'd M. Hasan), Kahire 1966, neşredenin girişi; a.mlf., *el-Mûfi bi-ma'rifeti't-taşavvuf ve's-şûfi* (nşr. M. İsa Sâlihiyye), Küveyt 1408/1988, neşredenin girişi; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 99-100; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 101-102; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, I, 535-537; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 454; *Keşfü'z-zunûn*, I, 167, 230; II, 1091; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 263-264; Şevkânî, *el-Bedrû'l-tâli'*, I, 182-183; Serkâs, *Mu'cem*, I, 416-417; Brockelmann, *GAL*, II, 39; *Suppl.*, II, 27; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 122-123; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 136; Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-Arabi ve'l-mü'errihün*, Beyrut 1990, III, 215; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 189; Ali Behrâmîyân, "Üdfüvî", *DMBİ*, VII, 353-355; Burhân en-Neffâtî, "Üdfüvî", *Mu.AÜ*, I, 415-417.

MUSTAFA KILIÇ

ÜDFÜVÎ, Muhammed b. Ali

(محمد بن علي الأذفوي)

Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Üdfüvî el-Misrî (ö. 388/998)

Mısırlı nahiv, kıraat ve tefsir âlimi.

304 (916) yılında Yukarı Mısır'da Asvan yakınlarındaki Üdfüv'de doğdu. Nisbesini zâl harfiyle Üzfüvî şeklinde zikredenler de vardır (Zehebî, II, 675; İbnü'l-Cezerî, II, 198). Nahivde hocası Ebû Ca'fer en-Nehhâs, kıraatte Ebû Gânim Muzaffer b. Ahmed b. Hamdân olup Nehhâs'ın eserlerini talebelerine rivayet etmiştir. Dâni, Üdfüvî'nin Nâfi' kıraatinin Verş rivayetinde, Zehebî de Kur'an ilimlerinde döneminin en önde gelen âlimi olduğunu söylemektedir. Ahmed b. İbrâhim el-Misrî ve İbnü's-Seken gibi şahsiyetler de onun hocaları arasında yer alır. Dindar kişiliğiyle tanınan, nahiv, kıraat ve tefsirin yanı sıra Arap dili ve edebiyatında önemli bir âlim kabul edilen Üdfüvî geçimini Kahire'de odun ticaretiyle sağlıyordu. İtikadda Eş'arî, fıkıhta Mâlikî olan Üdfüvî'nin çok sayıdaki öğrencileri arasında Ali b. İbrâhim b. Saîd el-Havfî, Mekki b. Ebû Tâlib, Ahmed b. Mu-

ÜDFÜVÎ, Muhammed b. Ali

hammed el-Meâfirî, Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî ve İbnü'l-Hazzâ'nın isimleri sayılabilir. 7 Rebiülevvel 388'de (9 Mart 998) Kahire'de vefat etti ve Karâfe Mezarlığı'na defnedildi.

Eserleri. *el-İstiğnâ fi 'ulûmi'l-Kur'an*. On iki yılda tamamlanan 300 cüz civarındaki eser Taberî'nin tefsirinden sonra en geniş tefsirlerden biri kabul edilmekte, İbnü'l-Kiftî ise eseri bu sahanın en hacimli çalışması diye görmektedir (*İnbâhü'r-ruvât*, III, 186). Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye* adlı tefsirini büyük ölçüde hocasının bu eserinden derlediğini belirtmektedir. Kitabın tamamına yakın bir nüshası İstanbul'da bulunmaktadır. Tefsirin Bakara sûresinin 165. âyetinden Mâide sûresinin 6. âyetine kadar olan kısmını kapsadığı anlaşılan II. cildi kayıptır. Eserin dört cildi Hacı Selim Ağa (nr. 63, 64, 65, 66), üç cildi de Süleymaniye (Hâfız Ahmed Paşa, nr. 4, 5, 6) kütüphanelerinde kayıtlıdır. *el-İstiğnâ*'nın en önemli kaynakları arasında Nehhâs'ın eserleriyle Taberî'nin tefsiri yer alır. Rivayet ve dirayet usullerinin bir arada kullanıldığı tefsir ulûmü'l-Kur'an'a dair ansiklopedik bir eser olup mushaf tertibine göre ele alınan âyetlerle ilgili Kur'an ilimleri bahisleri genişçe işlenir. Eserde dil tahlilleri ve kraat meseleleri ağırlıklı bir yere sahiptir. İsrâîliyat türü rivayetlere, fıkıh ve kelâm konularına da işaret edilen tefsirde müellif çoğunlukla görüşler arasında tercih yapmaz, sadece farklı görüşlere işaret etmekle yetinir. Üdfüvî'ye ayrıca *Kitâbü Edebi'l-kârî ve'l-mukrî* (İbn Hayr, s. 74), *el-İknâ' fi ahkâmî's-semâ'c* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 139) adlı eserler nisbet edilmekte, nahve dair geniş hacimde bir kitabı olduğu (Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, s. 554) ve edebiyatla ilgili eserler de kaleme aldığı (Yâkût, I, 169) belirtilmektedir. Üdfüvî üzerine Abdullah b. Abdülganî Küheylân yüksek lisans tezi hazırlamış (*el-Üdfüvî müfessiran ve tahkîku sûretü'l-Fâtiha min tefsirih*, 1405/1985, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye), Süleyman Mollaibrahimoğlu bir monografi yazmış, M. Suat Mertoğlu da bir inceleme ile birlikte eserin mukaddimesini ve Fâtiha sûresini neşretmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye* (nşr. Mustafa Müslim v.dğr.), Şarika 1429/2008, I, 74; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 74, 441; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. F. Wüstenfeld), Leipzig 1866, I, 168-169; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 186-188; Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, *et-Tâli'u's-sa'îdü'l-câmi' esmâ'e nücebâ'i's-Şa'fid* (nşr. Sa'd M. Hasan), Kahire 1966, s. 552-556; Zehebî, *Ma'ri-*

fetü'l-kurrâ' (Altıkulaç), II, 675-676; İbnü'l-Cezîrî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 198-199; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 189; *Keşfü'z-zunûn*, I, 139; Brockelmann, *GAL*, I, 205; *Suppl.*, III, 1202; Sezgin, *GAS*, I, 46; Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Muhammed b. Ali el-Üdfüvî ve Tefsirdeki Metodu*, İstanbul 1995, tür.yer.; M. Suat Mertoğlu, "Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser: Üdfüvî'nin el-İstiğnâ fi ulûmi'l-Kur'an'ı ve Eserin Mukaddimesi ile Fatiha Sûresi Tefsirinin İlmî Neşri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 25, İstanbul 2011, s. 51-112.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

ÜFTÂDE

(اُفْتَادَة)

(ö. 988/1580)

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin şeyhi, mutasavvif-şair.

Bursa'nın Araplar mahallesinde doğdu. Doğum tarihi kaynaklarda 895 (1490) olarak verilmekteyse de müridi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Vâkı'ât*'ında geçen bir ibareden 900 (1495) yılı civarında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Adı Mehmed, lakabı Muhyiddin'dir. Şiirlerinde kullandığı "Üftâde" mahlasıyla tanınır. Babasının Manyas'tan gelip Bursa'ya yerleştiği kaydedilmektedir. Üftâde, çocuk yaşlarında intisap ettiği Bayramî şeyhlerinden Muk'ad Hızır Dede'nin teşvikiyle ilim tahsiline başladı. Şeyhinin vefat ettiği 918'e (1512) kadar yaklaşık sekiz yıl kendisine hizmet etti. Güzel sesiyle Bursa Ulucamii'nde ve Doğan Bey Mescidi'nde ezan okudu. Birkaç akçelik maaşı kabul ettiği için rüyasında, "Mertebenden üftâde oldun" (düşün) diye uyarıldığının ertesi günü ezan okumayı bıraktı. Bu olayın ardından ipekçilik ve düğmecilik yaparak, kitap istinsah ederek geçimini sağladı. Bir yandan da fahrî imamlık ve müezzinlik görevini sürdürdü. Otuz beş yaşları civarında vaaz ve irşada başladı. Doğan Bey Mescidi, Namazgâh Camii ve diğer camilerdeki vaazlarını halk büyük bir ilgiyle takip ediyordu. Uludağ eteklerindeki Pınarbaşı Kuzgunluk mahallesinde inşa ettirdiği cami ve tekkede irşad faaliyetini sürdürürken 1529-1536 yılları arasında Emîr Sultan Camii hatipliğine tayin edildi. Emîr Sultan'ın mânevî işaretleriyle kabul ettiğini söylediği bu görevi vefat ettiği 12 Cemâziyelevvel 988 (25 Haziran 1580) tarihine kadar sürdürdü. En meşhur halifesi Aziz Mahmud Hüdâyî ona hayatının son yıllarında 984'te (1576) intisap etti. Mehmed ve Mustafa adlı iki oğlu tekkesinde onun yerine postnişin oldu.

Kaynakların çoğunda Üftâde'nin Hızır Dede'den hilâfet aldığı belirtilmektedir.

Ancak şeyhinin vefatında on sekiz yaşlarında bulunan Üftâde'nin o yaşlarda hilâfet alması pek mâkul görünmemektedir. "Merhum şeyhim zamanında bana açılmadı, ancak vefatından sonra açıldı" diyen Üftâde'nin Hızır Dede'den başka "şeyhim" dediği bir kimseye de rastlanmamıştır. Bu durum dikkate alındığında onun sülûkünü Üveysî tarikle tamamlamış olması kuvvetli bir ihtimal gibi görünmektedir. Hızır Dede'den başka bir şeyhi yoksa da Üftâde çocuk yaşlarından itibaren bazı sûfilerin sohbetinde bulunmuştur. Bunlardan Bursa'da Irgandı Köprüsü'nün yanındaki Selçuk Hatun Camii'nin imamı Muslihuddin Mustafa Efendi keramet sahibi bir dervişti. Muslihuddin Efendi'nin Zeyniyye Dergâhi şeyhlerinden Muallimzâde Şeyh Mustafa Efendi ile (ö. 930/1524) aynı kişi olması da muhtemeldir. *Vâkı'ât*'ta onun bir dönem Bursa'da ikamet eden Şâzelî şeyhi Ali b. Meymûn el-Mağribî (ö. 917/1511) ve halifesi Abdurrahman Efendi'den sıkça söz ettiği görülmektedir. Meşrep itibarıyla coşkun bir yapıya sahip bulunduğu anlaşılan Abdurrahman Efendi'nin halifesi Şeyh Abdülmü'min Efendi ile de özel bir yakınlığı vardı. Halvetî-Gülşenî şeyhlerinden *Lemezât-ı Hulviyye* müellifi Cemâleddin Hulvî ve onu takip eden bazı müellifler, Üftâde'nin Hızır Dede'den önce İstanbul'da Sünbül Sinan'a (ö. 936/1529) intisap ederek ondan icâzet aldığını kaydetmişse de bu doğru değildir. İleri yaşlarında birçok defa İstanbul'a giden Üftâde'nin Sünbül Sinan Efendi ile görüşmesi mümkünse de kendisine intisap etmesi uzak bir ihtimaldir, hilâfet alması ise mümkün değildir.

Üftâde'nin tarikat silsilesi Hızır Dede ve Akbıyık Sultan vasıtasıyla Hacı Bayram-ı Velî'ye ulaşır. Celvetiyye tarikatı Aziz Mahmud Hüdâyî'ye nisbet edilmekteyse de sey-rüsülûk usulü bakımından celveti esas alan

Şeyh Üftâde'nin türbesi içindeki sandukası

